

LOTIN TILIDAGI TIBBIY ATAMALARNING O‘QILISHI**Choriyeva Zulfizar**

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali, Pediatriya fakulteti 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Ermatova Ra’no

Annotatsiya. Mazkur maqolada lotin tilidagi tibbiy atamalarning o‘qilishi muammosi tibbiy ta’lim, terminologiya va amaliy kasbiy nutq kesishmasida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, tibbiyot oliygohlarida 1-bosqichdan boshlab anatomiya, klinika va farmatsevtika terminlari bilan ishlash zarur bo‘ladi, biroq ko‘plab talabalar atamani ko‘rishi bilan uni mazmunan emas, faqat harfma-harf o‘qishga urinadi. Natijada terminning fonetik shakli, morfemik tuzilishi va grammatik vazifasi o‘rtasidagi bog‘liqlik buziladi. Maqolada lotin tili tibbiy terminologiyaning xalqaro standarti sifatida ko‘rilib, o‘qilish jarayonida ayniqsa diftonglar, yunoncha harf birikmalari, urg‘u, morfologik ko‘rsatkichlar hamda anatomiya-klinika-farmatsevtika qatlamlari o‘rtasidagi farqlar yoritildi. Tahlil asosida lotincha atamalarni to‘g‘ri o‘qishning 7 ta tayanch qoidasi va ularni o‘qitishning 4 bosqichli modeli taklif qilindi: grafemik tahlil, fonetik talqin, morfemik ajratish, klinik-semantik mustahkamlash. Maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, lotin atamalarini faqat yodlash emas, balki struktur-semantik asosda o‘qitish tibbiy savodxonlikni sezilarli darajada oshiradi. Shu bois lotin tili tibbiyot talabasining ikkinchi darajali emas, balki kasbiy tafakkurni shakllantiruvchi tayanch fanlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Tayanch so‘z va iboralar: lotin tili, tibbiy terminologiya, anatomik nomenklatura, klinik termin, farmatsevtik termin, fonetika, urg‘u, diftong, digraf, morfemik tahlil, tibbiy ta’lim, terminologik savodxonlik.

KIRISH.

Zamonaviy tibbiyotda terminning aniqligi oddiy til masalasi emas, balki bilimni standartlashtirish vositasidir. Xalqaro anatomik nomenklatura bo‘yicha FIPAT tomonidan yuritiladigan Terminologia Anatomica tizimida rasmiy terminlar lotin tilida beriladi, mazkur ikkinchi nashr 16 bobdan tashkil topgan bo‘lib, lotin terminlari boshqa tillardagi ekvivalent ro‘yxatlar uchun asos sifatida olinadi [9]. Bu holat lotin tilining “tarixiy meros” emas, balki bugungi tibbiy muloqotning struktur kodi ekanini ko‘rsatadi. O‘zbek tibbiy ta’limida ham lotin tili aynan shu standartlashtiruvchi vazifasi bilan ahamiyatlidir.

Mahalliy o‘quv qo‘llanmalarda lotin tili va tibbiy terminologiya anatomiya, klinika hamda farmatsevtika bo‘limlariga ajratilib, 1-bosqich talabalari uchun

terminlarni o‘qish, tarjima qilish, tushunish va retseptni orfografik jihatdan to‘g‘ri yozish asosiy maqsad sifatida belgilangan [1]. Demak, muammo faqat “lotincha so‘zni bilish”da emas, balki uni to‘g‘ri ko‘rish, to‘g‘ri o‘qish va to‘g‘ri kasbiy kontekstga joylashtirishdadir. Aynan shu nuqtada “o‘qilish” masalasi metodik va amaliy jihatdan markaziy muammoga aylanadi.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbek tadqiqotchilarining ishlarida lotin tilining tibbiyot terminologiyasidagi o‘rni yetarlicha yoritilgan. Xususan, Sh.Abrayeva lotin tilining tibbiyot terminologiyasida qo‘llanishi va lotin-yunon elementlarining termin yasashdagi ahamiyatini tahlil qilgan [3], keyingi ishida esa lotin va yunon tillarining tibbiyot terminologiyasidagi o‘rnini alohida ko‘rsatgan [4]. K.Avilova tibbiyot oliygohlarida lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘qitish metodikasini muhim masala sifatida qo‘yadi hamda bu fanning boshqa fanlar bilan integratsiyasi o‘qitish samaradorligini oshirishini ta’kidlaydi [6].

Z.Maxmudov va B.Sharipov esa innovatsion texnologiyalar asosida lotin tili fanini o‘qitishning didaktik tamoyillarini ishlab chiqqan [5]. S.Normurodova va M.Boyoqulova lotin tilini o‘rganishning tibbiyotdagi amaliy ahamiyatini, ayniqsa 1-bosqich talabalari uchun bu fanning qiyin, ammo zarur ekanini qayd etgan [7]. O‘zbekistondagi tibbiy ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘rganish holatini miqdoriy tahlil qilgan tadqiqot esa amaliyotga yo‘naltirilgan va interfaol metodlarga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi [8].

Biroq adabiyotlarning zaif nuqtasi ham bor: ularning katta qismi lotin tilining ahamiyatini umumiy tarzda izohlaydi, ammo aynan lotin tilidagi tibbiy atamalarni o‘zbek auditoriyasida qanday algoritm asosida o‘qitish kerakligi masalasini yetarlicha tizimlashtirmaydi. Ya’ni muammo “lotin tili kerakmi?” degan savolda emas, haqiqiy savol “lotincha atamani talabaga qanday o‘qitilsa, u xato qilmaydi?” degan savoldir. Mazkur maqolaning yangiligi shundaki, unda lotincha atamalarning o‘qilishi fonetika, morfologiya va klinik semantika birligida ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy, struktur-semantik va didaktik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida o‘zbek mualliflarining lotin tili va tibbiy terminologiyaga oid o‘quv qo‘llanmalari, metodik maqolalari, shuningdek xalqaro anatomik standartga oid materiallar olindi. Tahlil jarayonida terminning grafik shakli, talaffuz modeli, morfemik tarkibi va kasbiy ma’nosi o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida ko‘rib chiqildi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijasida lotin tilidagi tibbiy atamalarning to‘g‘ri o‘qilishi uchun kamida 7 ta tayanch qoida muhim ekani aniqlandi.

Birinchi qoida - diftonglarni to‘g‘ri talqin qilish. Mahalliy qo‘llanmada “ae” va “oe” birikmalari odatda “e” deb o‘qilishi ko‘rsatiladi: *paediater, aegrotus, oedema, foeniculum* kabi [1].

Ikkinchi qoida - undoshning pozitsion o‘zgarishi: “c” harfi *ae, oe, e, i, y* oldidan kelsa “ts”, boshqa hollarda “k” tarzida talaffuz qilinadi.

Uchinchi qoida - yunoncha harf birikmalarini tanish: *ch* → *x*, *ph* → *f*, *rh* → *r*, *th* → *t*.

To‘rtinchi qoida - *qu* unidan oldin “kv”, *ngu* esa tegishli holatda “ngv/ngu” tipida, *ti* unidan oldin ko‘pincha “si” sifatida o‘qiladi: *aqua, substantia, articulatio* kabi.

Beshinchi qoida - urg‘uni bo‘g‘in cho‘ziqligi va qisqaligiga bog‘liq holda qo‘yish.

Oltinchi qoida - terminning morfologik tugallanishi uning grammatik vazifasini bildiradi: *-us, -a, -um, -io, -itis, -osis* kabi elementlar faqat ma’no emas, o‘qilish ritmini ham belgilaydi.

Yettinchi qoida - termini yalang holda emas, terminologik qatlam ichida o‘qish: anatomik, klinik yoki farmatsevtik termin bo‘lishiga qarab uning qo‘llanish konteksti farqlanadi [1], [2].

Mazkur qoidalar asosida lotincha tibbiy atamalarni o‘qishda 4 bosqichli modelni taklif qilish mumkin. **Birinchi bosqich** - grafemik identifikatsiya: talabaga avval harf birikmasi oddiy harf emasligi anglatiladi. Masalan, *chole* so‘zida “ch” ikki harf emas, bitta fonetik birlikdir. **Ikkinchi bosqich** - fonetik talqin: termin yozuvdan tovushga ko‘chiriladi. **Uchinchi bosqich** - morfemik ajratish: *nephro-itis, cardio-ologia, arthro-osis* tipidagi elementlar ildiz va affiksga bo‘linadi. **To‘rtinchi bosqich** - klinik-semantik mustahkamlash: termin real kasbiy vaziyatga bog‘lanadi. Talaba *oedema* so‘zini faqat “edema” deb o‘qib qolmasligi, balki uning klinik ma’nosini ham bilishi kerak. Bu model termini yodlashdan ko‘ra, uni “dekodlash”ga o‘rgatadi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek auditoriyasida uchraydigan xatolar asosan uch turga bo‘linadi.

Birinchisi - grafema-fonema xatosi, ya’ni talabalar *ae, oe, ph, th* kabi birikmalarni harfma-harf o‘qiydi.

Ikkinchisi - urg‘u xatosi, lotincha so‘zdagi bo‘g‘in uzunligi inobatga olinmagani uchun talaffuz buziladi.

Uchinchi xato - grammatik-semantik xato, bunda atama to‘g‘ri o‘qilgandek tuyuladi, lekin uning tarkibiy qismlari anglanmagani sababli mazmun noto‘g‘ri talqin qilinadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ayniqsa moslashgan va moslashmagan aniqlovchilar, murakkab anatomik-gistologik va klinik terminlar tarjimasida qiyinchiliklar kuzatilishi qayd etilgan [7]. Demak, o'qilishdagi xato ko'pincha faqat fonetik nuqson emas, balki terminologik tafakkurning yetarlicha shakllanmaganidan dalolat beradi.

Atamalarni qatlamlar bo'yicha tahlil qilish ham muhim natija berdi. Anatomik terminlarda nisbatan barqaror, nominativ va standartlashtirilgan birliklar ustun bo'lsa, klinik terminlarda yunon-lotin ildizlari bilan ko'proq so'z yasash kuzatiladi, farmatsevtik terminlarda esa retseptura, dori shakllari va modda nomlarining yozilishi va qisqartmalari alohida metodik yondashuvni talab qiladi [1], [2]. Shu bois barcha terminlarni bir xil usulda o'qitish noto'g'ri.

Anatomiya uchun normativ talaffuz, klinika uchun morfemik tahlil, farmatsevtika uchun esa yozuv-talaffuz-retsept uchligi asosiy rol o'ynaydi.

MUHOKAMA.

Adabiyotlar va tahlil natijalari o'rtasidagi asosiy moslik shundaki, mahalliy mualliflar lotin tilini tibbiy kasbiy tilning asosi sifatida baholaydi. Bunda ayniqsa "lotin tilisiz tibbiyot yo'lidan o'tib bo'lmaydi" degan metodik qarash bevosita kasbiy amaliyot bilan bog'langan [7]. Shu bilan birga, Maxmudov va Sharipov ko'rsatgan ilmiylik, tizimlilik, yo'naltirilganlik, boshqaruvchanlik, natijaviylik kabi didaktik tamoyillar lotincha atamalarni o'qitishda aynan o'qilish modeliga tadbiiq etilgandagina real foyda beradi [5]. Ya'ni innovatsion texnologiya o'zi yetarli emas, u noto'g'ri metodika bilan birikkan bo'lsa, elektron shakldagi xatoni shunchaki tezlashtiradi. Zaif joy mana shu yerda.

Normurodova va Boboqulova tibbiyot ta'limida lotin tilining universallik vazifasini ta'kidlaydi hamda ayrim mahalliy manbalarda roman tillarida lotin manbaning ulushi juda yuqori, ingliz va nemis tillarida esa nisbatan pastroq ekani qayd etiladi [7]. Bu ko'rsatkichlar mutlaq lingvostatistik dalil sifatida emas, balki lotin tilining Yevropa ilmiy terminologiyasidagi chuqur ildizini ko'rsatuvchi metodik ishora sifatida qimmatlidir. Shunday ekan, lotincha atamani to'g'ri o'qish faqat anatomiya darsidagi talab emas, u inglizcha klinik adabiyot, xalqaro konferensiya materiali va farmatsevtik nomenklatura bilan ishlashda ham poydevor bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistondagi tibbiy ta'limda xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha miqdoriy tahlillar amaliyotga yo'naltirilgan, interfaol yondashuvlarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatgani ham bejiz emas [8].

Shu nuqtai nazardan, maqolada ilgari surilgan 4 bosqichli modelning ustunligi shundaki, u talabaning xotirasiga emas, aqliy operatsiyasiga tayanadi. Talaba *arteria carotis externa* birikmasini ko'rganda uni uch alohida so'z sifatida emas, balki bosh

soʻz, izohlovchi birlik va sifatli aniqlovchi tizimi sifatida anglaydi, *substantiadagi ti* → *si* oʻzgarishini tasodifiy emas, qoida sifatida tushunadi, *phalanxdagi phni* “p+h” emas, “f” sifatida qabul qiladi. Bu yondashuv qisqa muddatli yodlashdan koʻra uzoq muddatli kasbiy savodxonlikni hosil qiladi.

XULOSA.

Lotin tilidagi tibbiy atamalarning oʻqilishi masalasi tibbiy taʼlimda yordamchi emas, markaziy metodik muammo hisoblanadi. Sababi atamani notoʻgʻri oʻqigan talaba uni koʻpincha notoʻgʻri tahlil qiladi, notoʻgʻri tahlil esa notoʻgʻri tushunishga olib keladi. Tadqiqot asosida quyidagi xulosa olindi: birinchidan, lotincha terminlarni oʻqitishda fonetika, morfologiya va semantika birligi taʼminlanishi shart, ikkinchidan, oʻqilish qoidalari alohida emas, terminologik qatlamlar boʻyicha oʻrgatilishi kerak, uchinchidan, interfaol va innovatsion usullar qoida va strukturani mustahkamlagandagina natija beradi. Shunday qilib, lotincha tibbiy atamalarni toʻgʻri oʻqish - bu oddiy talaffuz malakasi emas, balki boʻlajak shifokorning kasbiy tafakkuri, terminologik intizomi va xalqaro tibbiy muloqotga tayyorligini belgilovchi mezondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramova Z.Sh., Shirinqulova Sh.M., Abrayeva Sh.E., Primova M.M. Lotin tili va tibbiy terminologiya: oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi, 2023. – 112 b.
2. Israilova M.N. Lotin tili va tibbiy farmatsevtik terminologiya asoslari. – Toshkent: Barkamol fayz mediya, 2016. – 176 b.
3. Abrayeva Sh. Lotin tilining tibbiyot terminologiyasida roli [elektron manba]. – Toshkent, 2022.
4. Abrayeva Sh.E. Lotin va yunon tillarining tibbiyot terminologiyasidagi oʻrni [elektron manba]. – 2023.
5. Maxmudov Z.M., Sharipov B.S. Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini oʻqitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning didaktik tamoyillari va uning asosi haqida fikrlar // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – T. 2. – № 6. – B. 1028–1033.
6. Avilova K.X. Tibbiyot oliygohlarida lotin tili va tibbiy terminologiya fanini oʻqitish metodikasi // Academic Research in Modern Science. – 2024. – T. 3. – № 5. – B. 69–71.
7. Normurodova S.M., Boboqulova M. Tibbiyotda lotin tili va tibbiy terminologiya fanini oʻrganishning ahamiyati // Yangi Oʻzbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2024. – T. 1. – № 6. – B. 108–110.

8. Gaibnazarov S.S., Zaydullin A.Sh., Kamalov R.K., Norkulova M.T. O‘zbekiston tibbiy ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘rganish: miqdoriy tahlil // Towards a New Economy, Pedagogy and Technology. – 2025. – T. 1. – № 4. – B. 89–97.
9. FIPAT. Terminologia Anatomica. 2nd ed. – 2019, IFAA General Assembly tomonidan 2020-yilda tasdiqlangan xalqaro anatomik terminologiya standarti.